

Krajanské skupiny na Balkáně jako téma české etnologie/antropologie

Tereza Lančová¹

Compatriots Groups in the Balkans as a Topic of Czech Ethnology/Anthropology

The article summarizes the results of research by Czech ethnologists and sociocultural anthropologists on groups of Czech compatriots in the Balkans. The first part of the text is a short introduction to the issue, where the reader learns about the historical context, locations and circumstances of the formation of Czech compatriot groups. The following text is structured into three parts, which are defined by major historical events that have significantly influenced Czech society and Czech social sciences. The main aim of this article is to provide the reader with an overview of the key research papers that deal with the topic of compatriots in the Balkans. Furthermore, it will summarize and briefly assess the trends and methods that were a typical for the period. An important part of this text is the accompanying list of literature, which is a (selective) selection of the most important research papers of Czech ethnologists and anthropologists on compatriots in the Balkans.

KEYWORDS:

Compatriots in the Balkans, Czech ethnography, anthropology of the Balkans, migration of Czechs to the Balkans, re-emigration of Balkan Czechs.

ÚVOD

Tato studie je pokusem o shrnutí výsledků bádání o krajanských skupinách na Balkáně z pohledu české etnologie (etnografie) a sociokulturní antropologie. Hlavním cílem je poskytnout, pokud možno co nejuplněnější přehled klíčových prací, které se tomuto tématu věnují, a rámcově shrnout a zhodnotit teoreticko-metodologické trendy, které figurovaly v takto zaměřených pracích. Text začíná zkráceným komentářem historických souvislostí, který má spíše obecnou povahu a záměrně se nepokouší o komplexní výklad, protože v tomto případě slouží spíš jako pomůcka pro kontextualizaci následujících odstavců a přiložené bibliografie. Také je třeba poznamenat, že tento seznam literatury není v žádném případě vyčerpávající, je výběrový a selektivní, mimo jiné i proto, že vytvořit kompletní seznam prací, které se vztahují k tématu, patří spíše do kategorie nenaplnitelných ideálů.

Tato práce pomůže zejména studentům, začínajícím badatelům či laickým zájemcům zorientoovat se v dané problematice a může být přínosná i pro zkušenější badatele, kteří se tématu věnují dlouhodobě, protože písemné prameny mají tu vlastnost, že se objevují nenadále a hlavně neustále.

Je řada možností, jak k dané problematice přistoupit. Mně se jevila jako nepřehlednější varianta časové souslednosti, proto jsem vymezila časový úsek, který jsem pro lepší orientaci rozdělila na tři části. Jako mezníky mi posloužily významné his-

---

¹ Ústav etnologie FF UK. Kontakt: terezalancova@seznam.cz.

torické události, které měly zásadní vliv na společnost, a tedy i na společenské vědy. První období je vymezeno vznikem samostatného Československa a koncem druhé světové války, druhé období je vymezeno pádem komunistické diktatury v roce 1989 a konečně poslední, třetí období je vymezeno rokem 1989 až po současnost.

VYMEZENÍ POJMŮ

Už v názvu tohoto textu je několik pojmů, u kterých je třeba se pozastavit a terminologicky je vyjasnit. V první řadě jde o termín Balkán. Bulharská historička Maria Todorova je známá zejména díky své knize *Imagining the Balkans* (1997). V textu se zabývá i problémem nejasného vymezení termínu Balkán a uvádí zde, že slovo se používá jednak jako jméno², jako metafora, či jako označení historického dědictví. A dále konstatuje, že pravděpodobně nejčastěji se slovo Balkán používá jako pojmenování teritoria (Balkánský poloostrov). Avšak ani toto označení není bez problému. Dalo by se říci, že stejně jako geografické vymezení střední Evropy, tak i vymezení Balkánu je vždy arbitrární. V této práci bude slovo Balkán používáno také arbitrárně, jako označení pro území dnešního Bulharska, Rumunska, Řecka a států bývalé Jugoslávie.

Jako mírně problematický se může jevit i další termín — krajan, který má z dnešního pohledu poněkud archaický přídech a také se dá velmi různorodě problematizovat. V této práci budou jako krajané pojmenovávány osoby, které se hlásily (hlásí) k českému původu a byly (jsou) dočasně nebo trvale usazeny v zahraničí.

KRÁTKÝ HISTORICKÝ EXKURZ, ANEB ČEŠI MIGRUJÍ NA BALKÁN

Za první hromadný přesun Čechů za hranice je možné považovat exulantství po porážce stavovského odboje v roce 1547. S dalšími výraznějšími proudy vystěhoalců se můžeme setkat i v 17. a 18. století, kdy se jednalo o reakci na náboženské restriktce (Šatava 1989: 12). Tyto migrační proudy však nesměřovaly na Balkán, který byl ještě pod vládou osmanských Turků. Za nejstarší migrační vlnu masového charakteru z území dnešní České republiky na Balkán je možné označit dosídlování Vojenské hranice, kdy se ovšem jednalo o pohyby obyvatel v rámci jednoho státního celku. Následné migrační vlny směřovaly i do dalších oblastí Balkánského poloostrova a měly již poněkud jiný charakter.

Existence Vojenské hranice je vymezena obdobím 1699–1881. Budování započalo po uzavření Karlovicekého míru (1699), kdy byli osmanští Turci zatlačeni za řeku Sávu. Habsburská monarchie tak (znovu) získala území v jihovýchodní Evropě (oblasti Srem, Slavonie, Banát, Báčka) a začala zde budovat jakýsi protiturecký kordon se zvláštním režimem (Štěpánek 2016: 122). Hlavním cílem sice bylo tyto oblasti kolonizovat (z vnitřních zdrojů) a vytvořit obranu proti případnému napadení, ale určitou roli zde sehrála i snaha pozvednout a zužitkovat málo obydlenou a ekonomicky nevyužitou oblast říše.

---

2 Jméno horského pásma, teritoria anebo jméno osobní.

Do prostoru Vojenské hranice nejprve přicházeli lidé z německojazyčných oblastí, a až později i z dalších oblastí habsburské monarchie. Do válkou vyklidněných oblastí lákaly nové osadníky především výhodné státní pobídky. Ty byly zajímavé zejména pro nejchudší vrstvy obyvatel českých zemí, které se přesunem pokoušely vyřešit své neuspokojivé životní poměry. Nově příchozím byla přidělena půda, sníženy či odpouštěny daně na dobu několika let, někdy v prvních letech pobytu dostávali bezplatné příděly dřeva na stavbu domů, osivo, nástroje a dobytek. Kolonisté však měli také vykonávat i strážní funkci; muži museli plnit vojenské povinnosti jako hraničáři.

Proud přistěhovalců z českých zemí na Balkán zesílil v období kolem dvacátých let 19. století, a kulminoval v několika dalších vlnách, jež proběhly ve druhé polovině 19. století. Ty však již nesměřovaly pouze do oblasti Vojenské hranice, měly jiné cíle a jiný charakter. Dá se říci, že vystěhovalectví z Čech (ať v rámci monarchie nebo mimo ni) se ke konci 19. století výrazně zintenzivnilo. Tento proces začal po úpravě předpisů o vystěhovalectví z roku 1851 a byl ovlivněn mimo jiné i Bachovým absolutismem v 50. letech, a v 80. letech. Poté procento Čechů, kteří se vystěhovali z monarchie, rychle klesalo (Vaculík 2009: 17). Kromě politické situace můžeme příčiny migrace hledat také v nárůstu počtu obyvatel a s ním spojeným relativním přelidněním českých zemí, dále pak nedostatek volné zemědělské půdy a pracovních příležitostí (Hrozínek 2009: 11).

V počátečním období budování Vojenské hranice bylo dosídlování (více méně) koordinované a do pohybu se dávaly převážně nemajetní lidé, pro které byly státní pobídky atraktivní a výhodné. Později se však přesouvali nejen zemědělci, ale také kvalifikovaní řemeslníci, odborníci, intelektuálové a podnikatelé, kteří v balkánských zemích viděli šanci na uplatnění anebo pro rozvoj svého podnikání.

Zatímco hospodářská úroveň českých zemí se v 19. století stále zvyšovala, oblasti Balkánu patřily spíše k těm méně rozvinutým regionům. Kolem poloviny 19. století došlo k silnému pronikání českého kapitálu do Uher, Haliče a na Balkán (Nečas 1976: 259–263). Tento trend vyvolala skutečnost, že v mnoha odvětvích ve střední a západní Evropě vládlo vysoce konkurenční prostředí, a proto bylo těžké, či skoro nemožné se zde etablovat. Proto se trhy na balkánském poloostrově jevily jako málo nebo zcela neobsazené. Některá průmyslová odvětví, jako například cukrovarnictví a pivovarnictví, zde *de facto* neexistovala. A to byla příležitost, jíž se někteří rozhodli využít a nasměrovali své podnikatelské aktivity na Balkán. Například v Srbsku vybudovali čeští podnikatelé sklárnu a textilku v Parovině, pivovar v Jahodině a cukrovar v Čupriji. Na balkánském poloostrově bychom mohli najít řadu dalších příkladů podniků s českými kořeny.

Nedostatek kvalifikovaných pracovních sil, které byly nezbytné zejména ve fázi budování podniku a zavádění výroby, se někdy řešil dovozem zaměstnanců z Čech. Vznikly tak české zaměstnanecké kolonie při průmyslových aglomeracích jako například při cukrovaru v Gorne Orjachovici, nebo při pivovaru v Lomu v Bulharsku (Lančová 2017: 39–40).

Další možností, která byla pro Čechy zajímavá, byly pracovní příležitosti ve státním aparátu, který se potýkal s nedostatkem zaměstnanců. Tisíce Čechů se tak dostaly například do Bulharska, kde se uplatnily jako učitelé (Zeman 2014a, 2014b, 2017), úředníci, vojáci nebo četníci (Minčev Emil 2016). Podobná situace byla i v Bosně

a Hercegovině. Na Balkánský poloostrov se přesouvali i čeští intelektuálové, vědci a umělci. Například v Bulharsku sehráli Češi v procesu budování státu a kulturního rozvoje tak významnou roli, že se někdy přímo hovoří o „české kulturní okupaci“ nebo o „české kulturní invazi“ (Strohsová 2021: 33–34).

Souhrnně se dá říci, že nárůst migrace Čechů na Balkán započal s procesem kolonizace Vojenské hranice (1699–1881), ale zároveň také v rámci zemědělského osídlování volné půdy. Nejprve se jednalo o přesuny obyvatel v rámci rakouské monarchie, později, po ústupu Osmanské říše, i mimo ni. Výsledkem geopolitických změn na Balkánském poloostrově byly i nové, či znovuobnovené státy. V roce 1829 byla uznána nezávislost Řecka, v roce 1877 vzniklo Rumunsko a v roce 1878 znovu obnovilo svou samostatnost Bulharsko.

Z pohledu kvantity byla migrace Čechů na Balkán záležitostí zejména druhé poloviny 19. století a doznívala ještě v prvních desetiletích století 20. Proto jsem se pokusila vyhledat počty osob v období, kdy v dané destinaci dosáhla česká populace svého vrcholu. Avšak je třeba připomenout, že pro kterékoli historické období přesná statistická data o počtech zahraničních krajanů zkrátka neexistují. Proto ani uvedené počty není možné chápat jako zcela přesné. Nicméně i přes to je zřejmé, že z hlediska velikost krajauské větve, která byla na Balkánském poloostrově v první polovině 20. století, je pořadí takové: bývalá Jugoslávie, Rumunsko, Bulharsko a Řecko. Podle údajů Československého úřadu zahraničního z roku 1935 žilo v Jugoslávii 140.000, v Rumunsku 50.000, a v Bulharsku 3.500 Čechů a Slováků. Pro srovnání (podle stejného zdroje) celkově žilo nejvíce krajanů ve Spojených státech severoamerických 1,3 mil., pak v Maďarsku 200.000, a v Jugoslávii 140.000 osob (Brouček 1985: 32–34).

Na Balkánském poloostrově najdeme řadu míst, kde vzniklo kompaktní české osídlení. Mnoho lidí se však usadilo také (rozptýleně) ve větších městech. Pro lepší orientaci jsem se rozhodla krátce shrnout to, kde, za jakých okolností a jak velké osídlení v dané zemi bylo.

STÁTY BÝVALÉ JUGOSLÁVIE

Soustavnější migrace Čechů do prostoru bývalé Jugoslávie souvisely s osídlováním Vojenské hranice na konci 18. století (Heroldová 1985: 96). Za nejstarší českou osadu je považována hraničářská obec Ivanovo Selo, jež byla založena na konci 20. let 19. století. Následné hromadné usazování Čechů souviselo s kolonizací státní a soukromé půdy, jež měla zintenzivnit místní zemědělskou výrobu a pozitivně působit na domácí obyvatele (Heroldová 1983: 111). Na území bývalé Jugoslávie pak Češi vytvořili tři ostrovy s kompaktnějším osídlením v Chorvatsku, v Srbsku (Banát) a v Bosně a Hercegovině. Ve městech žilo výrazněji procento Čechů na území Chorvatska a Slovinska. Podle statistiky z roku 1921 žilo v Jugoslávii 46.777 Čechů (Auerhan, Turčín 1930: 19). Podle údajů krajauských organizací z let 1945–1947 žilo v Jugoslávii 60.000 krajanů (Nosková, Váchová 2000: 12).

Část jich pak druhé světové válce reemigrovala do Československa. Zájem o reemigraci vyvstal hned po ukončení konfliktu. Jugoslávská strana ovšem nebyla reemigraci nakloněna, a proto formulovala své požadavky tak, aby byly pro zájemce de

facto neakceptovatelné. Například trvala na tom, aby odchozí v zemi zanechali nemovitý majetek bez jakýchkoliv náhrad. Přes veškerou snahu se nepodařilo vyjednat rozumné podmínky pro hromadné přesídlení jugoslávských krajanů. Mnozí se proto rozhodli, že pro ně bude výhodnější, když zůstanou. Do Československa se vrátilo kolem 11.000 Čechů a Slováků (Pelikán 1989: 156–161).

CHORVATSKO

V rámci bývalé Jugoslávie se nejvíce českých krajanů usadilo v Chorvatsku v oblasti Slavonie (okolí Daruvaru, Bjelovaru, Pakrace a Požegy). Dle statistik z roku 1878 ve zde žilo 2.088 Čechů, v roce 1890 27.521, v roce 1900 31.888, v roce 1921 36.445 (Heroldová 1996: 69).

SRBSKO

Počátky českého osídlení v Srbsku (Banát) spadají do první poloviny 19. století. Nejstarší českou osadou je Češko Selo. Tu v roce 1837 založili Češi, kteří přišli z východního (rumunského) Banátu. Lidé, kteří sem v rámci sekundární emigrace přišli se usadili v Kruščici a Velkém Središti (Pavlásek 2020: 30–41). Podle údajů ze sčítání lidu z roku 1921 v srbském Banátu žilo 2.035 Čechů (Vaculík 2009: 209–212).

BOSNA A HERCEGOVINA

Česká menšina v Bosně začala vznikat po roce 1878, kdy Rakousko-Uhersko v souladu s výsledky dohod Berlínského kongresu převzalo správu nad Bosnou a Hercegovinou. Někteří přišli přímo z českých zemí, ale část osob také sekundárně emigrovala z Volyně³. Tehdejší Bosna a Hercegovina nabízela nebývalé množství pracovních příležitostí. V zemi tak působili čeští úředníci, vojáci, četníci, technici, lékaři, učitelé i hudebníci. Nejprve přicházeli lidé do měst a teprve později na venkov v rámci zemědělského dosídlování (Uherek 2000: 7–11). Zajímavé jsou české skupiny v severní části Bosny v okolí měst Bosanský Kobáš, Prjanovor a Derventy, které vznikly sekundární migrací lidí z Volyně (Heroldová 1969: 79). Při sčítání obyvatel v roce 1910 bylo zjištěno, že v Bosně žije 7.095 Čechů, přičemž nejvíce jich žilo v Sarajevu a Banja Luce (Vaculík 2009: 32). Podle statistiky z roku 1921 žilo na území Bosny a Hercegoviny 5.886 Čechů (Heroldová 1996: 79).

RUMUNSKO

České osídlení na území dnešního Rumunska začalo vznikat v období 20. let 19. století. Češi se usazovali převážně v oblasti Banátu. Zde žili v obcích spolu s dalšími ná-

3 Jedním z hlavních důvodů, proč více než sto českých rodin opustilo Volyni, byl nátlak ruských úřadů, aby přestoupili k pravoslaví. Příkladem nátlaku může být zákon z roku 1884 podle kterého nepravoslavní nesměli nakupovat novou půdu (Vaculík 2009: 33).

rodnostmi. Je také doloženo založení 7 vesnic s kompaktním českým osídlením (Svatá Helena, Gernik, Rovensko, Bígr, Eibentál, Nová Ogradena) (Heroldová 1986: 45–46). V roce 1830 bylo na území dnešního Rumunska 3.800 osob z Čech. Od 90. 19. století začali Češi odcházet do okolních rumunských vesnic, nebo sousedních zemí — do Srbska, Bulharska, ale i do Ameriky. Češi žili také ve větších městech, například v Teměšváru, Hunedoaře, Clopodii a především v Bukurešti, kde měli živnosti, provozovali řemesla či obchod. Menší část z nich pracovala v dělnických profesích, nebo jako úředníci. Jejich profesní skladba a počet umožnili vznik československé kolonie v hlavním městě (Nosková, Váchová 2000: 27). Podle statistik z roku 1930 žilo v Rumunsku celkem 11.323 Čechů (Vaculík 2009: 165–169). Po druhé světové válce (1947) byla uzavřena mezistátní dohoda mezi Československem a Rumunskem o transferu rumunských občanů české a slovenské národnosti. Uvádí se, že celkově reemigrovala asi třetina rumunských Čechů (Heroldová 1983: 242).

BULHARSKO

První vlna přistěhovalců proběhla ještě v období turecké nadvlády. Druhá vlna migrantů přišla po znovuoživení samostatnosti Bulharska v roce 1878. O třetí vlně je možné hovořit kolem roku 1900, kdy se do země v rámci sekundární emigrace přesunula skupina zemědělců z území dnešního Rumunska (Strohsová 2012: 33). Tato skupina pak v severozápadní části Bulharska založila v roce 1900 českou obec Vojvodovo (Jakoubek 2010: 36). Ve srovnání s migrací Čechů do jiných zemí Balkánu mělo vystěhovalectví do Bulharska jiný charakter, jelikož sem přicházeli především kvalifikovaní dělníci, technici, řemeslníci, obchodníci, úředníci inteligence. Ti se usazovali především ve městech, například v Sofii, Gorné Orjachovici, Šumenu, Lomu, Burgasu, Kärđžali, Varně a v Ruse (Vařeka 1990: 81). Ve 20. letech 20. století bylo v Bulharsku 2.483 Čechů podle národnosti a 1.952 podle jazyka (Vaculík 2009: 38). V roce 1949 byly schváleny a podepsány úmluvy o reemigraci Čechů (a Slováků) do ČSR. Ta byla realizována v letech 1949–1950. Celkem se do ČSR přesunulo 1.336 osob (Vaculík 2009: 47).

Přestože krajanská větev v Bulharsku byla (v rámci Balkánského poloostrova) spíše menší, dá se říci, že jí byla ze strany věnována relativně velká pozornost (za všechny například: Jakoubková Budilová, Heroldová, Jakoubek, Michalko, Minčev Enčo, Minčev Emil, Vaculík, Zeman a další).

ŘECKO

Za celou dobu výzkumů různých zdrojů jsem, až na jednu drobnou zmínku⁴, nenšla informace o české menšině v Řecku. Například v knize *České menšiny v Evropě a ve světě* (Vaculík 2009) Řecko ve výčtu zemí, kde se vyskytovaly české menšiny, vůbec nefiguruje. Ani ve studii *Češi a Slováci za hranicemi* od Auerhana a Turčina (1930), kde

⁴ V textu V. Klevetové *Emigrace českých a slovenských sklářů ve 20. a 30 letech 20 století* (Češi v cizině 1986: 138–152) je krátký odstavec o migraci českých sklářů do Řecka.

se autoři věnují i „ostatním státům evropským“, není zmínka o krajanech v Řecku. Důvodů, proč Češi nemigrovali do tohoto státu, je jistě řada. Situaci pravděpodobně ovlivnila zejména skutečnost, že v druhé polovině 19. století v období největších migračních posunů z Čech na Balkán bylo Řecko sice samostatným (1829), ale hospodářsky málo rozvinutým státem. Svou roli možná sehrála i relativně větší vzdálenost od Čech, či výraznější jazyková a kulturní odlišnost mezi oběma zeměmi.

Jelikož historie a vývoj migračních vln, jež směřovaly z Čech na Balkán, je tématem obsáhlým a spleťtým, je prakticky nemožné ho smysluplně vměstnat do pár odstavců. Podrobné informace o českém vystěhovalectví na Balkán je možné najít v řadě studií, které jsou uvedené v soupisu literatury.⁵

BALKÁNŠTÍ KRAJANÉ Z POHLEDU ETNOGRAFIE V OBDOBÍ 1918–1945 (OBDOBÍ AUERHANOVSKÉ)

V druhé polovině 19. století odcházelo do zahraničí v průměru 60.000 Čechů za rok (Brouček 1985: 14). Protože se nejednalo o jev marginální, migrace a emigrace budila již tehdy určitou pozornost. Nejstarší souhrnná data můžeme nalézt například ve *Slovanském národopisu* P. J. Šafaříka (1849), v díle K. von Czoerniga *Ethnographie der Österreichischen Monarchie* (1858), nebo například v článku A. V. Šembery *Mnoho-li je Čechů, Moravanů a Slováků a kde pobývají* (1876). Tématu se věnuje i přednáška J. Fořta *O stěhování se našeho lidu do ciziny* (1876). Výše zmíněné práce jsou však spíše příklady zájmu o téma migrace a emigrace jako takové. Situace se postupně začala proměňovat až po vzniku samostatného Československa kdy se projevila podpora státu a vznikly instituce, které se snažily problém řešit, anebo alespoň usměrňovat.

V období první světové války se odliv obyvatel z území Čech *de facto* zastavil. Po vzniku Československé republiky se někteří ze zahraničí vrátili (více než 30.000 osob). Avšak za nedlouho se proud odchodících znovu obnovil. Například v roce 1922 bylo vydáno 39.000 vystěhovaleckých pasů (Brouček 1985: 15). Emigrace sice byla vnímána jako svobodná volba, kterou by občané demokratického státu mít měli, ale zároveň byla vnímána jako jev nežádoucí, který přispívá ke kulturnímu a hospodářskému oslabení národa. A mimo jiné i proto vyvstal intenzivnější zájem o problematiku emigrace ze strany společnosti i státních institucí po vzniku republiky. Stát projevoval krajanským skupinám soustavnou pozornost, zasazoval se o ekonomické a kulturní styky s domovem, a počítal s tím, že občané českého původu napomohou při propagaci Československa a budou prosazovat jeho ekonomické zájmy. Emigrace se stala součástí zahraniční politiky Československa.

5 Např. F. Kutnar *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech za Bachova absolutismu*, I. Heroldová *Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy, Vystěhovalectví z českých zemí (Balkán I.-Jugoslávie)*, *Vystěhovalectví z českých zemí (Balkán II.-Rumunsko, Bulharsko)*, K. Strohsová *Migrace Čechů do Bulharska — tzv. „česká invaze“*, Kořalka, J. a Kořalková K. *Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku 20. let 20. století*, V. Penčev *Češi v Bulharsku, aneb o typologizaci, etapizaci a procesech adaptace českého vystěhovalectví do bulharských zemí a další*.

V meziválečném Československu se zvýšený zájem o problematiku emigrace odrazil v tom, že byly založeny nové instituce a odbory v rámci ministerstev, které se jí věnovaly. Významnou roli sehrál zejména Československý ústav zahraniční (ČÚZ), který byl založen v roce 1928. Jeho úkolem bylo pečovat o zahraniční krajanů, poskytovat jim informace a zprostředkovávat kontakty s bývalou vlastí⁶.

Se vznikem a historií ústavu je spojeno jméno Jana Aurehana (1880–1942). Ten je považován za jednoho ze zakladatelů, a díky tomu, že byl zvolen jeho prvním předsedou (ústav 10 let vedl), také zásadním způsobem formoval program krajaňské péče a politiky vůči zahraničním menšinám. Auerhan se věnoval zejména tématům menšin (v ČSR i v zahraničí), antropogeografii a demografii, statistice, národohospodářství a národnostní politice (Húrský 1946: 91–95). Auerhana můžeme označit za předního znalce problematiky zahraničních Čechů v období první republiky. Tématu balkánských krajanů se věnoval dlouhodobě, proto také ještě před válkou podnikl výzkumnou cestu po jihovýchodní Evropě. Výsledkem jeho badatelských aktivit v této oblasti je několik článků (Auerhan 1908, 1911, 1918). Je také autorem tří publikací, které se věnují krajanům na Balkáně, *Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku v Maďarsku a v Bulharsku* (1921), *Československá větev v Jugoslávii* (1930) a *Čechové v Chorvatsku* (1907). Auerhan spolu s R. Turčínem napsal studii *Češi a Slovinci za hranicemi*, která vyšla v roce 1937 ve sborníku *Československá vlastivěda*. Turčín sám pak přispěl k poznání balkánských Čechů publikacemi *Čechoslováci v bývalém Chorvatsku a Slavonii* (1935), *Kolonisace, národní a kulturní život Čechoslováků v bývalém Chorvatsku-Slavonii* (1937) a *Sídla Čechoslováků v bývalém Chorvatsku-Slavonii* (1937). Dalšími autory, o kterých je třeba se zmínit jsou J. Folprecht, který napsal *Čechoslováci v Jugoslávii* (1936), a R. Urban, který je autorem dvou publikací *Čechoslováci v Rumunsku* (1930) a *Československé školské obce v evropském zahraničí* (1937).

Meziválečné období je relativně bohaté na publikace, které se zaměřovaly na krajaňské skupiny v různých zemích světa. Za všechny např. S. Klíma *Čechové a Slovinci za hranicemi* (1925), J. Pluhař *Češi a Slovinci za hranicemi* (1935), K. Strejček *Průvodce po čs. zahraničí* (1938). V takto koncipovaných pracích bývají uvedeny aktuální informace o lokalitách, kde se vyskytují krajaňské komunity, o demografii, způsobu obživy, aktivitách krajaňských spolků. Zaměřují se spíše na současný stav krajaňských skupin, který bývá doplněn o exkurz do minulosti. Také v nich můžeme najít informace o skupinách českých krajanů na Balkáně, ale vzhledem k tomu, že se autoři snažili postihnout stav krajanů na více kontinentech, tak o těch balkánských se toho dozvíme až překvapivě málo⁷.

Zdá se, že institucionalizovaná etnografie v tomto období nejevila přílišný zájem o téma krajanů na Balkáně. Což vlastně není ani příliš překvapivé, protože prvorepubliková etnografie byla ještě stále kulturně-historicky a kulturně-geograficky

6 Více k tématu ČÚZ např. v knize S. Broučka *Krajané a domov. Nástin dějin Československého ústavu zahraničního* (1985).

7 To by mohlo být způsobeno spíše menší početností krajaňských skupin na Balkáně. Avšak vzhledem k tomu, že krajaňská větev v bývalé Jugoslávii byla třetí největší skupinou krajanů v zahraničí vůbec, je opodstatněné domnívat se, že důvody relativního „nezájmu“ leží jinde.

chápaným oborem, který byl zaměřený zejména na prostor českých zemí. Protože odborná periodika vždy reflektují aktuální badatelská témata, je možné je i v tomto smyslu využít a relativně rychle zjistit, co bylo, či nebylo v danou dobu zkoumáno. Časopisy *Český lid*⁸ a *Národopisný věstník československý*⁹ jednoznačně patřily mezi hlavní periodika meziválečné etnografie ČSR, s příspěvky o krajanech na Balkáně se zde ale setkáme jen zcela výjimečně. Tato skutečnost odráží fakt, že tehdejší etnografové pokračovali v historicky orientovaném studiu „tradiční“ společnosti a její hmotné a duchovní kultury v rámci Československa. Zájem o krajany (a tedy i takto zaměřené práce) přicházel spíše ze strany institucí a organizací, které se angažovaly v programu tzv. krajanské péče jako byl ČÚZ a Národní rada československá. ČÚZ vydával v období 1930–1937 ročenku *Krajané v cizině*. A Národní rada československá vydávala od roku 1920 do 1931 sborník *Naše zahraničí*, kde najdeme takřka dvě desítky příspěvků, které se týkají českého osídlení na Balkáně. Tím, že tyto instituce vycházely ze zájmů státu, soustředily se více na praktické otázky vystěhovaleckého procesu, což je patrné zejména v pracích, které byly vydány právě díky podpoře těchto institucí.

BALKÁNŠTÍ KRAJANÉ Z POHLEDU ETNOGRAFIE V OBDOBÍ 1945–1989

Poválečná změna režimu znamenala velké změny i pro etnografii. Došlo transformaci institucionální základny, kdy vznikala a zanikala různá etnografická pracoviště. Věda byla nově centrálně řízena a plánována prostřednictvím tak zvaných badatelských programů. Ty definovaly témata, jež bylo třeba, a *de-facto* i možno zkoumat. Přínosem redefinice hlavních badatelských priorit etnografie bylo to, že česká etnografická studia posunula svůj zájem od studia „lidové kultury“ na disciplínu, která zkoumá kolektivní, především etnické identity a etnické procesy. Nicméně téma balkánských Čechů ať tady, či tam, zkoumáno bylo. Jednak v rámci výzkumů novoosídleneckeého pohraničí a etnických procesů, které probíhaly v československém pohraničí, kam byli povětšinou umístěni ti, kteří se rozhodli reemigrovat po druhé světové válce. Dále pak také v rámci výzkumů živých komunit na Balkáně.

NOVOOSÍDLENECKÉ POHRANIČÍ A ETNICKÉ PROCESY

Za symbolický výstřel, který odstartoval proměny badatelských priorit etnografie, je možné považovat druhou celostátní konferenci etnografů, která se konala v roce 1952. Na té byl jako hlavní badatelský program vyhlášen „výzkum současného způsobu života a současné kultury jak v zemědělských oblastech, hlavně v družstevních vesnicích, tak i v oblastech průmyslových“ (Petráňová, Bahenský 2002: 190). Pro etnografii to znamenalo, že tradiční výzkum „lidové kultury“ měl být nahrazen stu-

8 *Český lid* vychází od roku 1891 až dodnes.

9 *Národopisný věstník československý* vycházel od roku 1906 do roku 1956, kdy byl přejmenován na *Národopisný věstník československý* a pod tímto názvem vycházel od roku 1966 do roku 1992.

diem dělnictva a socialistického způsobu života ve městě i na vesnici. Etnografie se měla stát etnografií současnosti a nově se zaměřit na aktuální společenské a kulturní procesy (Skalníková, Fojtík 1965: 255–272). V rámci takto zacílených výzkumů byla věnována pozornost i procesům v novosídleneckém pohraničí, kam byli umístěni i zahraniční krajané (zhruba 200 tis. osob), kteří reemigrovali po druhé světové válce (Spurný 1983: 90). Na tyto skupiny pak bylo nazíráno především v intencích integrace a adaptace¹⁰.

Ke zvýšení zájmu o krajany došlo pak i v 70. a 80. letech, v souvislosti se šířeji pojatým studiem etnických procesů v pohraničí. Pozornost se od historie reemigrantských skupin posunula k otázkám identity a etnicity. Ústav etnografie a folkloristiky Československé akademie věd měl oddělení Etnických procesů, které organizovalo řadu výzkumů v pohraničí. Dílčí výsledky těchto výzkumů byly publikovány v ediční řadě *Materiály k problematice novoosídleneckého pohraničí* (1981–1985). Tyto práce se zaměřovaly zejména na procesy adaptace reemigrantů, na jejich sžívání se s českými novoosídlenci i s dalšími skupinami reemigrantů (Nešpor 2002: 12–14). O frekvencovanosti tohoto tématu svědčí i to, že vyšlo několik sborníků, které sumarizovaly příspěvky z etnografických konferencí.¹¹ Monografií, které byly vydány na dané téma, je skutečně poskrovnu. Zmínky o balkánských krajanech najdeme například v knize L. Slezáka *Zemědělské osídlování pohraničí po druhé světové válce* (1978), nebo A. Navrátilové *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě* (1986).

VÝZKUMY NA BALKÁNĚ

V daném období probíhaly i výzkumy krajanů v místech, kde české menšiny žily. Ty bylo možné realizovat díky tomu, že se jednalo o téma, které nebylo v konfliktu s vládnoucí ideologií, ale také díky skutečnosti, že vyjma Řecka, byly všechny státy součástí bloku socialistických republik. Pozornost tehdejších etnografů přitahovaly zejména prostorově odloučené venkovské skupiny s kompaktním českým osídlením, nebo (trochu archaicky řečeno) české jazykové ostrovy. Co přesně vzbuzovalo tento zájem? Jednak zde vyvstala potřeba poznat kulturu a způsob života krajanů, před návratem do vlasti, aby bylo možné sledovat změny, které nastaly v důsledku toho, že se tito lidé stali součástí socialistické společnosti. Ale také proto, že mezi etnografy stále ještě přetrvávaly „romantické“ představy o přežívajících starobyklých tradicích a archaických zvycích v prostorově odloučených venkovských komunitách, které doposud žijí „tradičním způsobem života“, jež je třeba zaznamenat a zachránit. Právě tady badatelé hledali nejzachovalejší projevy „tradiční české kultury“ v oblasti zvyků, obřadů a folkloru. Z tohoto úhlu pohledu se tak zdá i celkem logické, že o poznání menší pozornost, přesněji řečeno takřka žádnou, etnografové věnovali krajanům,

¹⁰ Více k tématu viz. rozhovor s M. Moravcovou v tomto čísle časopisu (*Studia Ethnologica Pragensia* 2021/2).

¹¹ Například dvoudílný sborník příspěvků z konference v Chomutově, která se konala v roce 1983: *Etnické procesy v novoosídleneckém pohraničí — dělnictvo v etnických procesech* (Robek a kol. 1985, 1986); čtyřdílný sborník *Etnické procesy v pohraničí českých zemí po r. 1945: společnost a kultura* (1985–1986) obsahuje příspěvky z konference v Sobotíně z roku 1985.

kteří žili ve městech. Důvodů je jistě celá řada. Krajané ve městech často žili rozptýleně a je celkem oprávněné i předpokládat vyšší míru splynutí s většinovou populací a moderní způsob života, čímž pro etnology ztráceli na atraktivitě. Téma krajanů žijících ve městě nás tak směřuje spíše k pracím historiků, balkanistů a slavistů, kteří se zaobírali vztahy mezi národy a významnými osobnostmi, které se zapsaly do dějin daného státu a podobně. Frekventované bylo zejména téma československo-bulharských vztahů.¹²

BADATELSKÉ AKTIVITY

Pro toto období je charakteristické, že monografie vydávány takřka nebyly. Výsledky své práce etnografové prezentovali převážně jako dílčí studie v časopisech. Ačkoli vycházela řada etnografických časopisů, bylo pouze jediné oborové periodikum tohoto období, ve kterém byly systematicky publikovány práce o krajanech na Balkáně — *Český lid*. Zde je možné najít desítky takových studií. Další oborová periodika *Československá etnografie*¹³ nebo *Národopisný věstník československý*¹⁴ dle mého zjištění takto zaměřené studie vůbec neobsahují. Nepochybně se práce tohoto druhu vyskytovaly i v jiných časopisech, ale jak se zdá, jednalo se spíše o výjimky.

Studie o krajanech na Balkáně najdeme také ve sborníku *Češi v cizině*¹⁵. Ve dvanácti svazcích najdeme řadu takto zaměřených prací a například v pátém sborníku byly publikovány kompletní materiály z terénního výzkumu v Rumunsku, který provedl tým pracovníků (J. Jech, M. Secká, O. Skalníková a V. Scheufler) z tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v období 1961–1964 (Valášková 2005: 102). Kniha *České vesnice v rumunském Banátě*, která sumarizuje výsledky tohoto výzkumu byla vydána až v roce 1992.

Nejpřínosnějším badatelem tohoto období byla pravděpodobně Iva Heroldová. Provedla výzkumy mezi krajanů v Jugoslávii, Bulharsku a v Rumunsku, ale také v pohraničí mezi těmi, kteří se rozhodli pro reemigraci. Heroldová vedla výzkum v Jugoslávii, který probíhal mezi lety 1965–1967, který byl realizován ve spolupráci s kolegy z *Institutu za narodnu umjenost* v Záhřebu. Na projektu se za českou stranu podíleli V. Scheufler a J. Vařeka. Heroldová měla velice široký záběr a etnografii se intenzivně věnovala po několik dekád, je podepsána pod desítkami publikací a nepřeberným množstvím článků (Bittnerová, Hrdá 2006: 92–96). Za všechny bych zde zmínila pouze dva, které pravděpodobně dodnes fungují jako jakýsi odrazový můstek pro každého, kdo se začal zabírat tematikou balkánských krajanů, *Vystěhovalectví z českých zemí (Balkán I. — Jugoslávie)* (1985) a *Vystěhovalectví z českých zemí (Balkán II. — Rumunsko, Bulharsko)* (1986). Komplexní bibliografii prací I. Heroldové sestavila N. Valášková (2008).

12 Za všechny například Č. Amort a kol. *Dějiny československo-bulharských vztahů*; Z. Urban *Z dějin česko-bulharských kulturních styků*; M. Motejlová-Manolová a kol. *Kapitoly z minulosti česko-bulharských kulturních vztahů: antologie komentovaných textů I.–II.*

13 *Československá etnografie* vycházela v období 1953–1962.

14 *Národopisný věstník československý* vycházel v období 1966–1992.

15 Sborník vycházel v období 1986–2004.

Je zde ovšem řada dalších badatelů, které je třeba zmínit v souvislosti s etnografickými výzkumy krajanů na Balkáně. Oblastí Rumunska se zabírali například O. Skalníková, M. Secká, J. Jech, V. Scheufler, V. Karbusický, Z. Salzmann (přezdívky), S. Utěšený (vlastní jména). Někteří úzce specializovaní výzkumníci působili ve více lokalitách. Například V. Scheufler se věnoval lidové keramice a toto téma zpracoval v rámci výzkumů krajanských komunit v Rumunsku a v Jugoslávii. J. Vařeka se zabíral zejména lidovou stavební kulturou na území Čech, nicméně toto téma zpracoval i v rámci výzkumů bulharských a jugoslávských krajanů. Tématu balkánských krajanů a jejich reemigraci se věnoval J. Vaculík. Jeho publikační aktivita ovšem spadá spíše do období po roce 1989, kterému se budu věnovat níže.

Druhá světová válka byla obdobím největších migračních procesů a nejrozsáhlejších přesunů obyvatelstva v dějinách českých zemí, které zasáhly zhruba 5 milionů osob. Souběžně s poválečným odsunem Němců probíhalo dosídlování pohraničí a dalších opuštěných oblastí. To probíhalo jednak z vnitřních zdrojů, nebo pak z vnějších, tedy (pokud možno) státem organizovanou reemigrací zahraničních krajanů. Cílem dosídlování bylo udržet ekonomickou aktivitu v pohraničí a vytvořit homogenní národní stát Čechů a Slováků, přičemž tato homogenita měla eliminovat možné budoucí problémy s národnostními menšinami. V průběhu dosídlování se do pohraničí přesunulo celkem 1,7 milionu Čechů a Slováků (Wiedemann 2016: 13–14). Zhruba 200 tisíc osob z toho byli zahraniční krajané.

V souvislosti se zmíněným poválečným dosídlováním pohraničí, ale zejména v souvislosti s politickou objednávkou vládnoucí komunistické strany, došlo v rámci etnografie k posunu v oblasti tematického zaměření oboru. Nově nastolené téma etnických procesů, které se nejvýrazněji projevilo ve výzkumech novoosídleneckého pohraničí a Čechů v zahraničí, přispělo k proměně oboru jako takového. Důsledkem těchto změn bylo to, že česká etnografická studia částečně přesunula svou pozornost od „lidové kultury“ ke kolektivní, především etnické identitě. Cílem poválečných etnografických výzkumů pohraničí bylo jednak sledovat situaci v oblastech, které prošly radikální změnou sociální struktury. Projekt odsunu Němců a následné dosídlení, byl experimentem, z něhož mohlo vzejít ledacos. Dále pak také (v duchu klasické etnografie) dokumentovat proměny kulturních tradic a náboženských zvyklostí. Protože socialismus předpokládá radikální přestavbu společnosti jejíž výsledkem bude společnost lepší a lépe fungující, poválečné pohraničí bylo ideálním terénem, na kterém se tato teorie měla demonstrovat. Výzkumy v pohraničí byly příležitostí názorně ukázat ostatním občanům to, jak se příslušníci „tradiční“ společnosti (zahraniční přesídlenci) úspěšně adaptují a integrují do moderní socialistické společnosti.

Teorie a metodologie vědy se příliš nezměnila, nadále se pokračovalo v duchu „klasických“ etnografických výzkumů, pro které je charakteristický pozitivistický přístup, historizující tendence, monografičnost, přímé pozorování (terénní výzkum), sběr, klasifikace a deskripce (prakticky čehokolí). Celkově se dá říci, že převažovaly studie zaměřené na krajany, kteří reemigrovali do Československa, přičemž určitou roli by v tom mohlo hrát i početní oslabení krajanských skupin na Balkáně po reemigracích po druhé světové válce.

Z mého průzkumu celkem jednoznačně vyplývá, že monografické publikace na dané téma vydávány *de facto* nebyly. Někdy se v této souvislosti hovoří o economic-

kých důvodech, ale zdá se, že údajný nedostatek finančních prostředků na vydávání publikací spíše, než s ekonomickými důvody souvisí s tím, že za socialismu byly pro-
težovány přírodní a technické obory. Společenské vědy, a tedy i etnografie, nebyly
příliš podporovány, ale spíše potlačovány, což se logicky projevilo i v objemu při-
dělovaných financí. Výstupy badatelů v tomto období byly tedy v naprosté většině
publikovány buď jako dílčí studie v časopisech nebo ve sbornících, které shrnovaly
a prezentovaly příspěvky z etnografických konferencí.

KRAJANÉ Z POHLEDU ETNOLOGIE¹⁶ A ANTROPOLOGIE V OBDOBÍ 1989–2020

Změna režimu a následné změny měly sice pozitivní dopad na výzkumné aktivity et-
nologů, ale vzhledem k tomu, že popřevratová doba byla ve znamení odvratu od vý-
chodu i jihovýchodu, tedy i od Balkánu, nastalo pro téma balkánských krajanů svým
způsobem období stagnace. Příklon k západu se odrazil zejména při výběru badatel-
ských témat ze strany studentů a začínajících badatelů. Došlo k přerušení kontinuity
takto zaměřeného bádání, a zájem o Balkán a balkánské krajany se pak musel začít
svým způsobem rozvíjet znovu (Jakoubek, Fatková 2018: 97–98). K ochlazení zájmů
o téma zřejmě trochu paradoxně přispěla i (v Čechách) nová společenskovědní disci-
plína, sociální a kulturní antropologie, jelikož její počáteční období bylo ve znamení
okouzlení z exotických mimoevropských výzkumných lokalit a nových, „moderních“
výzkumných témat. Paradoxně proto, že právě někteří absolventi antropologie pak
později přispěli ke znovuobjevení Balkánu a balkánských krajanů.

JAROSLAV VACULÍK

Problematicke krajanů, a to nejen na Balkáně, se dlouhodobě věnoval brněnský his-
torik J. Vaculík. Tento badatel napsal několik knih o českých menšinách v zahraničí,
například *Češi v cizině 1850–1938* (2009), nebo *České menšiny v Evropě a ve světě* (2009).
Velkou pozornost však věnoval také tématu reemigrace krajanů po první i po druhé
světové válce. Téma zpracoval v několika monografiích, za všechny například *Reemi-
grace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce* (2014) a *Reemigrace zahraničních
Čechů a Slováků v letech 1945–1950* (1993). Téma balkánských krajanů se v jeho pracích
sice pravidelně objevuje, ale samostatnou publikaci, která by se věnovala pouze jim,
bohužel nevydal.

BOSNA A HERCEGOVINA

Celkově je možné říci, že téma balkánských krajanů začalo být více frekventované
před koncem milénia. Pozornost badatelů k tomuto prostoru a jejich obyvatelům při-
táhly pozornost badatelů (mimo jiné i) v souvislosti s válečnými konflikty po rozpadu
Jugoslávie. Pracovníci Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR zrealizovaly v ob-

---

16 V devadesátých letech byl název oboru etnografie změněn na etnologie.

dobí 1996–1998 výzkum české menšiny v Sarajevu. Jedním z jeho výstupů byla studie J. Pospíšilové a Z. Uherka *Terénní výzkum Čechů v poválečném Sarajevu* (1997).

J. Pospíšilová pak publikovala práci *Češky v Bosně. Autobiografická vyprávění na pozadí války* (2000). Tématu venkovských obyvatel českého původu v severní Bosně se věnuje i studie *Čeští obyvatelé severobosenských vesnic ve světle archivních a terénních výzkumů* (2000) od S. Kužela a R. Haluzíka. Tyto dvě výše zmíněné práce byly publikovány ve sborníku *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století* (Brouček, Hrubý eds.: 2000). Zajímavým příspěvkem k tématu bosenských Čechů je i studie K. Plochové *Nova Ves. Integrace české migrační skupiny do bosenského prostředí* (2001).

Za předního znalce bosenských krajanů je možné označit již výše zmíněného Z. Uherka, který je autorem dvou knih a řady studií na dané téma. Uherek a skupina spolupracovníků stojí za velice přínosnou publikací *Češi v Bosně a Hercegovině: úvod do problematiky s výběrovou bibliografií* (2000). Později pak shrnul výsledky badatelských aktivit Etnologického ústavu z období 1993–2010 v tematické monografii *Češi v Bosně a Hercegovině: antropologické pohledy na společenský život české menšiny v zahraničí* (2011).

SRBSKO, CHORVATSKO

M. Pavlásek se ve svých výzkumech nejprve věnoval krajanům v rumunském Banátě, posléze však svou pozornost přesunul ke krajanům v srbské části, přesněji k obci Velké Srediště (Pavlásek, Kosíková 2011, Pavlásek 2013, 2015). Svě poznatky shrnul v publikaci *Z Moravy až do Velkého Srediště: etnografická podobenství o zapomenuté náboženské komunitě*, která vyšla v roce 2020. Chorvatským krajanům se věnuje J. Tůma ve své práci *Češi pohledem cizince* (2015), a dále také P. Kokaisl v publikaci *Češi v Chorvatsku* (2012). Zajímavým příspěvkem k poznání chorvatských krajanů ji i nová publikace trojice autorek A. Preissová, J. S. Brdar a J. Kočí *Češství v nás: české školství a jeho vliv na zachování české národní identity v Chorvatsku* (2020).

RUMUNSKO

K počátkům revitalizace výzkumného zájmu o rumunské krajany přispěly práce výzkumné trojice Z. R. Nešpor, M. Hornořová a M. Jakoubek. Kolem roku 2000. postupně vyšly čtyři studie *Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku*, které se zabývaly náboženskými příčinami migrace českých kolonistů, jež založili nejstarší českou osadu v jihovýchodní Evropě, Svatou Helenu (rumunský Banát). K tématu religiozity svatohelenských nekatolíků se později věnoval i M. Pavlásek (2010, 2011), který stojí i za dalšími studii o Čechách v rumunském Banátu (2011, 2013). Rumunský Banát se stal frekventovaným tématem, které přitáhlo pozornost řady badatelů. Za všechny bych zmínila ještě například studie M. Šantrůčkové a V. Fanty *Příspěvek k lokalizaci zaniklé české vesnice Elizabeta v rumunském Banátu* (2014), L. Hanuse *Přechod české krajaňské komunity z obce Gerník (Rumunsko) do transnacionálního momentu* (2011), Z. Kresla a T. Freidingerové *Transnacionální praktiky, „ancestral Return“ a Adaptace rumunských Čechů přesídlených do Česka po roce 1989* (2016). Popularita rumunského Banátu se projevila i v tom, že se stal populárním tématem závěrečných prací mezi vy-

sokoškolskými studenty, a to nejen etnologie a antropologie, ale i z dalších oborů. V digitálním repozitáři závěrečných prací jich najdeme desítky.

BULHARSKO

Do bádání o bulharských krajanech vnesli nový impulz antropologové, o kterých V. Penčev (2016) hovoří přímo jako o „plzeňské bulharistice“, ačkoli sami aktéři preferovali spíše označení „balkanistická pracovní skupina“ (Jakoubek, Fatková 2018: 99). Toto neformální uskupení vyučujících (M. Jakoubek, T. Hirt, L. Jakoubková Budilová, K. Strohsová, G. Fatková) se sešlo na Západočeské univerzitě v Plzni někdy kolem roku 2005. Spojovalo je to, že své výzkumné aktivity směřovali zejména do Bulharska nebo do dalších zemí Balkánského poloostrova, a právě díky jejich zájmu došlo k začlenění předmětů s bulharskou a balkánskou problematikou do výuky antropologie na univerzitě. Tyto aktivity oslovily množství studentů, kteří se pak bulharským nebo balkánským tématům věnovali ve svých absolventských pracích¹⁷.

M. Jakoubek a L. Jakoubková Budilová své výzkumné aktivity již více než deset let soustředí na českou obec Vojvodovo, kterou v Bulharsku na přelomu 19. a 20. století založili v Čechách z rumunského Banátu. Výsledkem jejich mnohaletého badatelského úsilí je nespočet studií, ale hlavně 6 knižních publikací (Jakoubek 2010, 2011, 2012, 2012, Jakoubková Budilová 2011, Kňourek, Jakoubková Budilová 2015). Jejich přístup k věci je skutečně holistický, zabírají se historií skupiny, migrací, reemigrací do Československa po druhé světové válce, hmotnou a duchovní kulturou, religiozitou, kolektivní pamětí, memoáry, až po „současnost“ Vojvodova, kterou můžeme vidět v potomcích reemigrantů. V souvislosti s vojvodovským bádáním je třeba ještě zmínit kolektivní monografii G. Fatkové *Vojvodovo: historicko-etnologická ohlédnutí: původ, subsistence, oděv* (2013).

Z knižní produkce M. Jakoubka, která se týká balkánských krajanů bych ještě ráda zmínila kolektivní monografii *Krajané: hledání nových perspektiv* (2015). L. Jakoubková Budilová stojí za kolektivní monografií *Balkán a migrace: na křižovatce antropologických perspektiv* (2011), a za velice zajímavou publikaci *Od krevní msty k postsocialismu: vývoj antropologického zájmu o Balkán* (2019) kde se sice čeští antropologové neobjevují, nicméně s tématem tohoto článku velice úzce souvisí.

Teritorium Bulharska je spojeno ještě s několika dalšími jmény českých badatelů. M. Svoboda ve své studii *Belinci: „zapomenutá“ osada na Balkáně, v níž se hovořilo česky* (2008) identifikoval krajanickou obec v Bulharsku. P. Zeman se ve svých výzkumech zaměřuje na specifický fenomén českých učitelů v Bulharsku (2014a, 2014b, 2017). Ještě bych ráda zmínila dvě studie Emila Minčeva *Z každodennosti Čechů v Bulharsku v letech 1878–1904* (2016) a *Odbory spolku „Čech“ a „Československého národního domu T. G. Masaryka v Sofii“ v letech 1919–1939* (2020). Na československo-bulharské hospodářské vztahy se zaměřil Enčo Minčev (2013, 2015), zajímavá je i jeho práce *Češi a Slováci v Plovdivu* (2011), nebo *Sokol v Bulharsku do roku 1948* (2011).

¹⁷ Na Západočeské univerzitě byla několik let pořádána konference *Symposium Balcanicum*, která fungovala jako platforma pro prezentaci výsledků výzkumných aktivit studentů, ale i etablovaných odborníků.

POREVOLUČNÍ SMĚŘOVÁNÍ

V porevolučním období nejprve nastal odklon od východu, což se projevilo i ve výběru zkoumaných témat. Došlo tak k určitému přerušení kontinuity výzkumů krajanů na Balkáně. Období revitalizace výzkumného tématu nastalo před koncem milénia, kdy se balkánští krajané znovu stali výzkumným tématem, kterému byla věnována určitá pozornost nejen ze strany etnologů, ale zejména z řad (tehdy) čerstvých absolventů sociokulturní antropologie. Nová disciplína přinesla řadu podnětů, vlila bádáním o krajanech na Balkáně novou energii.

Problematika reemigrace balkánských krajanů, která z politických důvodů v předešlé éře spíše jen probleskovala ve studiích o etnických procesech a novoosídleneckém pohraničí, se dočkala zpracování po změně režimu. Například H. Nosková a J. Váchová *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)* (2000), nebo V. Herout *Reemigrace Čechů z Chorvatska 1945–1949* (2010).

V posledních letech se dostává pozornosti i řekněme specifickým oblastem, které souvisejí s balkánskými krajany, jako je například české menšinové školství v Rumunsku, Bulharsku a v Jugoslávii (Moravcová 2006), česká industriální architektura v Bulharsku (Brankov 2015), Sokol v Bulharsku (Minčev 2011), české kořeny bulharské matematiky (Bečvářová 2009), nebo třeba vztahy lidí s českými kořeny a přírodou v rumunském Banátu (Kovář 2019).

ZÁVĚR

V meziválečném Československu sice byla krajanům, tedy i těm balkánským, věnována značná pozornost, která se odrazila i v publikační aktivitě, nicméně takto směřované výzkumy nepatřily mezi systematicky rozvíjená témata etnografie. Hlavním důvodem bylo to, že obor pokračoval v historicky orientovaném studiu „tradiční“ společnosti a její kultury v rámci Československa. Zájem o krajany přicházel spíše ze strany institucí a organizací, které se angažovaly v programu tzv. krajaňské péče. Jelikož tyto organizace vycházely ze zájmů státu, soustředily se více na praktické otázky vystěhovaleckého procesu, a to je také patrné v pracích, které byly často vydány právě díky těmto institucím.

V 60. letech došlo ke zvýšení zájmu o balkánské krajany, který souvisel s tematickým posunem etnografie. Toto téma se stalo novou doménou etnografie. Výzkumy krajanů probíhaly jednak v rámci výzkumů reemigrantů v (novoosídleneckém) pohraničí, a posléze také v 70. a 80. letech v rámci širěji pojatých výzkumů etnických procesů. V období socialismu byly realizovány i výzkumy přímo v krajaňských skupinách v zahraničí.

Pozitivní vliv měl rozvoj a nárůst popularity sociálně-vědních disciplín, který můžeme pozorovat v posledních dvou dekádách. Za třicet let svobody získalo téma balkánských krajanů na popularitě. Zvýšený zájem o tuto výzkumnou oblast se projevil ve skutečně nevídaném množství publikovaných studií, knih, ale i absolventských prací.

V úvodní části textu jsem shrnula výsledky svého studia problematiky krajanů v Bulharsku, Rumunsku, bývalé Jugoslávii a v Řecku. Zbytek textu a přiložený bibliografický soupis je výsledkem obsáhlé rešerše a mých poznatků, ke kterým jsem došla zejména díky analýze vyhledaných zdrojů. V rámci rešerše pro tuto studii jsem strávila množství hodin vyhledáváním v Souborném katalogu ČR, v digitálních knihovnách (NDK, digitální knihovna KNAV), propátráváním digitalizátů a digitálních archivů časopisů, ale i „klasickým“ procházením tištěných bibliografií.¹⁸

Při pohledu na množství studií a publikací by se téma mohlo jevit jako vyčerpané. S tím ovšem souhlasit opravdu nemohu, protože dle mého názoru je tu stále řada výzkumných témat a námětů, které by si zasloužily pozornost. Jak na české, tak na bulharské straně je dosud množství archivních materiálů, které nám jistě ještě mohou přinést nějaké zajímavé poznatky. A pak dále také to, že i když se „klasické“ krajanské skupiny mohou jevit jako dostatečně probádané, tak některé z nich jsou stále živé a něco se v nich děje. Příkladem může být rumunský Banát, kde jsme mohli tak říkajíc v přímém přenosu sledovat proces „etnorevitalizace“, který u odborné veřejnosti dodnes vyvolává určité kontroverze. V některých státech Balkánského poloostrova, v souvislosti s pracovní migrací, vznikají nové, i když většinou dočasné skupiny krajanů (expatů). Nu, podobných příkladů by jistě bylo možné uvést ještě celou řadu, protože jak se zdá, česká stopa na Balkáně je stále přítomná.

SEZNAM LITERATURY:

- Amort, Č. a kol. 1980. *Dějiny československo-bulharských vztahů*. Praha: Academia.
- Auerhan, J. 1921. *Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku*. Praha: Melantrich.
- Auerhan, J. 1907. *Čechové v Chorvatsku*. Praha: Samostatnost.
- Auerhan, J. 1918. „Česká vesnice v Bulharsku.“ *Nové Čechy* 1: 434–438.
- Auerhan, J. 1908. „Čechové v Chorvatsku.“ *Pokroková revue* 4 (7): 417–425.
- Auerhan, J. 1930. *Československá větve v Jugoslávii*. Praha: Orbis.
- Auerhan, J. 1935. *Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí: Národnostní poměry, v nichž žijí, a vztahy, které je poutají k staré vlasti*. Praha: Orbis.
- Auerhan, J. 1920. „Několik statistických dat o Čechách a Slovácích v Chorvatsku a Slavonsku.“ *Naše Zahraničí* 1 (3): 113–115.
- Auerhan, J. 1936. *Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků. Československá vlastivěda* 5: 97–139.
- Auerhan, J., Turčín, R. 1937. „Češi a Slováci za hranicemi.“ *Československá vlastivěda: národopis, řada II*: 97–139.
- Auerhan, J. 1911. „Z pamětní knihy Čechů v Krušici v jižních Uhrách.“ *Národopisný věstník československý* 6 (1): 122–123.

18 Z bibliografických prací, které vyšly po roce 1989, bych upozornila zejména na Hladký a kol. *České a slovenské odborné práce o jihovýchodní Evropě: bibliografie za léta 1991–2000* (2003), Z. Uherek a kol. *Češi v Bosně a Hecegovině. Úvod do problematiky s výběrovou bibliografií* (2000). Dokonce hned několik bibliografických soupisů prací o rumunských Čechách a Slovácích vypracoval Z. Salzman, a stejně tak i M. Jakoubek, který se ovšem zaměřil na práce o Vojvodovu.

- Bečvářová, M. 2009. *České kořeny bulharské matematiky*. Praha: Matfyzpress.
- Beneš, B, ed. 1968. *Materiály k retrospektivní bibliografii české etnografie a folkloristiky*. Brno: Univ. J.E. Purkyně-filosof. fak.
- Bittnerová, D. a Hrdá, J. 2006. „Černá stužka ke jménu PhDr. Ivy Heroldové, CSc. (31. 12. 1926, Chrudim — 2. 9. 2005, Praha).“ *Český Lid* 93 (1): 92–96.
- Brouček, S. 1980. „Jiří Polívka a česko-bulharské vědecké kontakty.“ *Český Lid* 67 (4): 196–202.
- Brouček, S. 1985. *Krajané a domov. Nástin dějin Československého ústavu zahraničního*. Praha: Československý ústav zahraniční v Praze.
- Brouček, S. 1990. „Nad výzkumem českého etnika v zahraničí.“ *Český lid* 77 (3): 129–138.
- Brouček, S, ed. a Hrubý, K, ed. 2000. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěholectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. - 30. června 1998*. Praha: Karolinum.
- Brouček, S, Uherek, Z. a Valášková, N. 1995. „Adaptace přesídlenců v české společnosti.“ *Český Lid* 82 (1): 1–17.
- Czörnig, K. von. 1958. *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*. Wien: aus der kaiserlich-koeniglichen Hof- und Staatsdruckerei.
- Čapka, F., Slezák, L. a Vaculík, J. 2005. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno: Akademické nakladatelství.
- Černý, M., ed. a Grigorov, D. G., ed. 2008. *Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození*. Praha: Velvyslanectví Bulharské republiky v České republice.
- Češi v cizině. 1986–2004. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Sv. 1–12.
- Daneš, I. 1982. „Příspěvek k otázce adaptace a asimilace Čechů v rumunském Banátu (na základě výzkumu z let 1979–1980).“ *Český Lid* 69 (1): 51–58.
- Etnické procesy v novoosídleném pohraničí — dělnictvo v etnických procesech: sborník referátů z vědecké konference pořádané ve spolupráci Okresního vlastivědného muzea v Chomutově, Ústředního muzeologického kabinetu Národního muzea v Praze a Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze*. 1986. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Sv. 1–2.
- Etnické procesy: Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945 (společnost a kultura): sborník referátů přednesených na konferenci s mezinárodní účastí konané ve dnech 5. - 8. listopadu 1984 v Sobotíně, okr. Šumperk*. 1985–1986. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Sv. 1–4.
- Fatková, G. a kol. 2013. *Vojvodovo: historicko-etnologická ohlédnutí: původ, subsistence, oděv*. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity.
- Folprecht, J. 1936. *Čechoslováci v Jugoslavii*. Praha: Spolek Komenský.
- Folprecht, J. 1937. *Československé školské obce v evropském zahraničí*. Praha: Československý ústav zahraniční.
- Folprecht, J. 1940. *Naši krajané v cizině*. Praha: Petr.
- Folprecht, J. 1947. *Studie o povaze zahraničních krajanů*. Praha: Československý ústav zahraniční.
- Fořt, J. 1876. *O stěhování se našeho lidu do ciziny*. V Praze: J. Otto.
- Heroldová, I. 1975. „Adaptace a akulturace reemigrantů z Jugoslávie a Bulharska v jihomoravském pohraničí.“ Pp. 112–119. *VI. Mikulovské sympozium. Osvobození a nové osídlení jižní Moravy*.
- Heroldová, I. 1964. „Etnografická problematika českých národnostních menšin.“ *Český Lid* 51 (5/6): 366–378.
- Heroldová, I. 1974. „Etnografický výzkum reemigrantských osad na jižní Moravě.“ Pp. 120–124. V. Frolec, M. Krejčí (eds.). *Tradice lidové kultury v životě socialistické společnosti*. Brno: Jihomoravský krajský národní výbor.
- Heroldová, I. 1971. „Mio Ettinger a daruvarští Češi.“ *Český lid* 58 (6): 342–351.
- Heroldová, I. 1978. „Národopisná problematika novoosídleného pohraničí.“ *Český lid* 65 (4)195–206.
- Heroldová, I. 1974. „Petřifikované zvyky a obřady u bosenských Čech.“ *Národopisné aktuality* 11: 99–113.
- Heroldová, I. 1992. „Reemigrace po druhé světové válce.“ *Češi v cizině* 6: 46–47.

- Heroldová, I. 1992. „Reemigrace po druhé světové válce (Shody a rozdíly).“ *Češi v cizině* 6: 43–47.
- Heroldová, I. 1977. *Válka v lidovém podání: národní osvobozenecský boj volyňských a jugoslávských Čechů*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Heroldová, I. 1983. „Volyňští Češi — Jugoslávští Češi.“ *Český lid* 71 (2): 108–112.
- Heroldová, I. 1996. „Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy.“ *Češi v cizině* 9: 67–95.
- Heroldová, I. 1985. „Vystěhovalectví z českých zemí (Balkán I.-Jugoslávie).“ *Český lid* 72 (2): 96–99.
- Heroldová, I. 1986. „Vystěhovalectví z českých zemí (Balkán II.-Rumunsko, Bulharsko).“ *Český lid* 73 (1): 45–51.
- Heroldová, I. 1969. „Výzkum české menšiny v Jugoslávii 1965–1967.“ *Český lid* 56 (2): 79–95.
- Heroldová, I. 1973. „Staré a nové v kulturním a společenském životě družstevní vesnice.“ *Český lid* 60 (4): 187–197.
- Heroldová, I. 1971. *Život a kultura českých exulantů z 18. století*. Praha: Československá akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku.
- Herout, V. 2010. *Reemigrace Čechů z Chorvatska 1945–1949*. Daruvar: Jednota.
- Hirt, T., Jakoubek, M. 2005. „Idea krajanského hnutí ve světle konstruktivistického pojetí národa: proměny kolektivní identity vojvodovské náboženské obce.“ *Český lid* 92 (4): 337–366.
- Moravcová, M. 2003. „Česká etnologie (1999–2000).“ Pp. 185–188 in Hladký, Ladislav a kol. *České a slovenské odborné práce o jihovýchodní Evropě: bibliografie za léta 1991–2000*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hladký, L. (ed). 2003. *České a slovenské odborné práce o jihovýchodní Evropě: bibliografie za léta 1991–2000*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hladký, L. et al. 2010. *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*. Praha: Historický ústav.
- Hůrský, J. 1946. *Univ. doc. Dr. Jan Auerhan: život a dílo*. V Praze: Zahraniční ústav.
- Jakoubek, M. 2014. „Bibliografický soupis českých a slovenských prací o Vojvodovu, krajanské obci v Bulharsku (do r. 2013).“ *Porta Balkanica* 6 (2): 62–77.
- Jakoubek, M. 2008. „Dějiny Vojvodova očima jeho obyvatelky. edice historie rodu čížkových a Karbulových Barbory Čížkové.“ *Český Lid* (4): 383–99.
- Jakoubek, M. et al. 2015. *Krajané: hledání nových perspektiv*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Jakoubek, M. 2010. „Sesek — zapomenutá česká obec v Bulharsku.“ *Český Lid* 97 (1): 35–50.
- Jakoubek, M. 2016. „Skutečnost byla taková, že ze slibů se nesplnilo nic (stinná stránka reemigrace krajanů z Bulharska na jižní Moravu očima jejího účastníka).“ *Jižní Morava* 52 (55): 229–236.
- Jakoubek, M. 2010. *Vojvodovo: etnologie krajanské obce v Bulharsku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) ve spolupráci se Západočeskou univerzitou v Plzni.
- Jakoubek, M. 2012. *Vojvodovo: historie, obyvatelstvo, migrace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Jakoubek, M. 2013. *Vojvodovo: identity, tradice a výzkum*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Jakoubek, M. 2011. *Vojvodovo: kus česko-bulharské historie: tentokrát převážně očima jeho obyvatel*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Jakoubek, M. 2010. „Vojvodovští Češi očima svých sousedů.“ *Český Lid* 97 (3): 281–99.
- Jakoubek, M. 2014. „Zrada a žal“ mezi Bulharskem a jižní Moravou (příspěvek k reemigraci vojvodovských Čechů).“ *Jižní Morava* 50 (53): 185–193.
- Jakoubek, M., Fatková, G. 2018. „Plzeňská bulharistka: od začátku do konce (Bulharistická bádánína Katedře antropologie Západočeské univerzity v Plzni)“. *Acta Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni* (2–3): 98–109.
- Jakoubek, M. 2016. *Vojvodovo: istorijata na edno češko selo v Bălgarija prez pogleda (ne samo) na negovite žitelji*. Bălgarska pārvo izdanie. Sofia: Paradigma.
- Jakoubková Budilová, L. et al. 2011. *Balkán a migrace: na křižovatce antropologických perspektiv*. Praha: AntropoWeb.

- Jakoubková Budilová, L. 2011. *Dědická praxe, sňatkové strategie a pojmenovávání u bulharských Čechů v letech 1900–1950*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) ve spolupráci se Západočeskou univerzitou v Plzni.
- Jakoubková Budilová, L. 2019. *Od krevní msty k postsocialismu: vývoj antropologického zájmu o Balkán*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Jech, J. 1962. „Lidové povídky.“ *Český Lid* 49 (4): 161–72.
- Jech, J. 1963. „Lidové povídky rumunských Čechů (Výsledky druhého sběratelské etapy).“ *Český Lid* 50 (6): 343–57.
- Jech J., Secká, M., Scheufler, V., Skalníková, O. 1992. *České vesnice v rumunském Banátě*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR.
- Jeřábková, A. ed. 1965. *Materiály k retrospektivní bibliografii české etnografie a folkloristiky. Sv. 1, Soupis bibliografií české a slovenské etnografie a folkloristiky vydaných v letech 1945–1963*. Brno: Universita J.E. Purkyně.
- Klevetová, V. 1986. „Emigrace českých a slovenských sklářů ve 20. a 30 letech 20 století.“ *Češi v cizině* 1: 138–152.
- Klíma, S. 1925. *Čechové a Slováci za hranicemi*. Praha: Otto.
- Kňourek, B. a J. Budilová, L. 2015. *Dům ve Vojvodovu: stavebně-historický vývoj, kulturní a sociální rozměr*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Kokaisl, P. a kol. 2012. *Češi v Chorvatsku*. Praha: Nostalgie.
- Kokaisl, P. a kol. 2009. *Krajané: po stopách Čechů ve východní Evropě*. Praha: Za hranice — Společnost pro rozvojovou spolupráci při Provozně ekonomické fakultě ČZU v Praze.
- Kořalka, J., Kořalková, K. 1993. „Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku 20. let 20. století.“ *Češi v cizině* 7: 30–47.
- Kořalková, K. 1971. *Československá reemigrace v letech 1945, 1948*. (rukopis uložený v archivu ÚEF ČASV Praha).
- Kořalková, K. 1986. „Reemigrace krajanů jako součást migračních změn v Československu po druhé světové válce.“ *Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945*. sv. 2: *Společnost a kultura*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Kovářík, P. 1982. *K historii banátských a bulharských Čechů a jejich reemigraci na Jižní Moravu*. Magisterská diplomová práce na Katedře dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity J.E. Purkyně v Brně (nepubl.).
- Kovář, P. (ed.). 2019. *Přenesená krajina: český venkov v rumunském Banátu*. Praha: Academia.
- Kreisslová, S., Nosková, J. a Pavlásek, M. 2019. „Takové normální rodinné historky“: *obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo, 2019.
- Kutnar, F. 1964. *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Kužel, S., Haluzík, R. 2000. „Čeští obyvatelé severobosenských vesnic ve světle archivních a terénních výzkumů.“ in Hrubý, K., Brouček, S. (ed.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Praha: Karolinum.
- Kresl, Z., Freidingerová, T. 2016. „Transnacionální praktiky, 'ancestral Return' a Adaptace Rumunských Čechů přesídlených do Česka po roce 1989.“ *Český Lid* 103 (2): 217–38.
- Lančová, T. 2017. „České stopy v Gorné Orjachovici.“ *Porta Balkanica* (1–2): 39–50.
- Langhammerová, J., Kvaček, J. 2009. *Český Banát: život a tradice českých obyvatel rumunského Banátu*. Praha: Národní muzeum.
- Lenk, L. 2008. *Reemigrace bulharských Čechů do Československa po druhé světové válce. Případová studie jedné skupiny*. Diplomová práce obhájená na Katedře antropologických a historických věd, FF ZČU v Plzni (nepubl.).
- Materiály k problematice novoosídlenckého pohraničí*. 1981–1985. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Sv. 1–9.
- Matušek, J. 1994. *Češi v Chorvatsku*. Daruvar: Jednota.
- Michalko, J. 1936. *Naši v Bulharsku: pädesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov*. Brašljanica Bulharsko: Ján Michalko.
- Míčan, V. 1934. *Návratem v nový svět: o českoslov. osadnících, jejich náboženských, školských,*

- osvětových, hospodář. a jin. poměrech v Bulharsku; něco o čechoslovácích v Jugoslavii a v Maďarsku. Brno: Světlo a pravda.
- Míčan, V. 1940. *Pod Páně korouhví: (ze života našich exulantů) ...* V Brně: Nákladem čas. Světlo a pravda.
- Minčev, Emil. 2020. „Odbory spolku „Čech“ a „Československého národního domu T. G. Masaryka v Sofii“ v letech 1919–1939.“ *Studia Ethnologica Pragensia* (2): 84–93.
- Minčev, Emil. 2011. *Rodina Stříbrných v Bulharsku*. Bakalářská práce na Univerzitě Pardubice (nepubl.).
- Minčev, Emil. 2016. „Z každodennosti Čechů v Bulharsku v letech 1878–1904.“ *Slovanský přehled: historická revue pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy* 102 (1): 31–51.
- Minčev, Enčo. 2013. „Československo-bulharské hospodářské vztahy v letech 1918–1933.“ *Slovanský přehled* 99 (3–4): 257–274.
- Minčev, Enčo. 2015. „Československý zápas o bulharský trh ve 30. letech 20. století.“ Pp. 243–266 in Jana Škerlová ed. et al. *Promýšlet Evropu dvacátého století: konflikty beze zbraní*. Brno: Matice moravská.
- Minčev, Enčo. 2011. „Češi a Slováci v Plovdivu.“ *Studentské zamyšlení* (2): 5–67.
- Minčev, Enčo. *Sokol v Bulharsku do r. 1948*. Diplomová práce na Univerzitě Pardubice, Fakulta filozofická, (nepubl.).
- Moravcová, I. 2006. *Obrázky z dějin českého menšinového školství v zahraničí*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Motejllová-Manolova, M., ed. 2005. *Kapitoly z minulosti česko-bulharských kulturních vztahů: antologie koentovaných textů. První část, Od nejstarších dob do osvobození Bulharska z osmanské nadvlády roku 1878*. Praha: Avangard Prima.
- Naše zahraničí: sborník Národní rady československé. 1920–1931*. Praha: Národní rada československá.
- Navrátilová, A. (ed.) 1986. *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě (Na příkladě vybraných obcí v Jihomoravském a Severomoravském kraji)*. Brno, Strážnice: Ústav lidové kultury ÚFV ČSAV.
- Necov, Neco Petkov et al. 2006. *Dějiny Vojvodova: [vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku]*. [Plzeň]: Ve spolupráci se Studijní a vědeckou knihovnou Plzeňského kraje vydalo Občanské sdružení Vojvodovo.
- Nečas, C. 1976. „Český bankovní kapitál na Balkáně v období před první světovou válkou.“ Pp. 259–263. in *Studia Balkanica Bohemoslovaca II.: příspěvky přednesené na 2. celostátním balkanistickém symposiu v Brně 28.–29. května 1974*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Nešpor, Z. R. 2002. *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelům k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Nešpor, Z. R., Hornofová, M., Jakoubek, M. 1999. „Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku.“ *Lidé města* (2): 66–88.
- Nešpor, Z. R., Jakoubek, M. 2011. „Dvě hypotézy o původu nekatolíků z řad banátských a bulharských Čechů.“ *Český Lid* 98 (1): 73–79.
- Nosková, H., Váchová, J. 2000. *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)*. Praha: AV ČR. Ústav pro soudobé dějiny.
- Pavlásek, M. 2016. „Klopodía česky zvaná Klopotín. Zapomenutá moravská kolonizace Banátu v multilokálním etnografickém bádání.“ *Český Lid* 100 (2): 149–172.
- Pavlásek, M. 2011. „Hledání vojvodovské pravdy ve světle probuzeneckých hnutí.“ *Lidé města* 13 (1) 27–49.
- Pavlásek, M. 2015. „Konec velkých vyprávění v nedohlednu: (meta)narrativ migrace z Moravy do dnešního Srbska.“ Pp. 49–58 In: M. Jakoubek, L. Jírka, N. Králová, M. Pavlásek, J. Tůma. *Krajané: hledání nových perspektiv*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Pavlásek, M. 2011. „Meziválečná krajanská péče jako „záchranná“ akce: k utváření kolektivní identity českých evangelíků v jihovýchodní Evropě.“ *Český Lid* 98 (2): 113–34.
- Pavlásek, M. 2011. „Minulost svatohelenských nekatolíků v zasetí výkladových schémat a povahy porozumění.“ *Český Lid* 98 (1): 81–87.

- Pavlásek, M. 2011. „Obec svatá Helena jako vinice Boží misími oplocená. Krůčky k přehodnocení chápání české (e)migrace na Balkáně.“ Pp. 111–144. in: Lenka Budilová et al. *Balkán a migrace: na křižovatkách antropologických perspektiv*. Praha: AntorpoWeb.
- Pavlásek, M. 2013. *Promýšlet Veliké Srediště. Etnologická brikoláž sociokulturních aspektů života krajanů v jižním Banátu*. Disertační práce-Filozofická fakulta-Bрно.
- Pavlásek, M. 2010. „Případ svatá Helena. (re)interpretace náboženských dějin české obce v Rumunsku.“ *Český Lid* 97 (4): 363–382.
- Pavlásek, M. 2015. *S motykou a Pánem Bohem: po stopách českých evangeliků ve Vojvodině*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. Praha — pracoviště Brno.
- Pavlásek, M. 2020. *Z Moravy až do Velikého Srediště: etnografické podobenství o zapomenuté náboženské komunitě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Pavlásek, M., Kosíková, J. 2011. *Pod tíhou hrozný čas se sklání: Z minulosti Čechů a Němců v srbském Banátu*. Brno: Etnologický ústav AV ČR — pracoviště Brno.
- Pelikán, J. 1989. „K některým ekonomickým problémům reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie v letech 1945—1948.“ *Český Lid* 76 (3): 156–164.
- Penčev, V. 2015. „Některé problémy adaptace českých usídlenců v severozápadním Bulharsku.“ *Historická sociologie* (1): 115–122.
- Penčev, V. 2012. *Po serpentínách sebepoznání a poznání toho druhého: Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze.
- Penčev, V. 2016. „Plzeňská bulharistika.“ *Studia Ethnologica Pragensia* (2): 100–105.
- Penčev, V., Jakoubek, M. 2008. „Češi v Bulharsku, aneb o typologizaci, etapizaci a procesech adaptace českého vystěhovalectví do bulharských zemí.“ *Český Lid* 95 (2): 115–26.
- Pelikánová H. 2007. *Reemigrace daruvarských Čechů ve světle jejich životních příběhů*. Diplomová práce na Fakultě humanitních studií UK (nepubl.).
- Petráňová, L., Bahenský, F. 2002. „Institucionální základna českého národopisu v letech tzv. budování socialismu a profilace hlavních periodik.“ Pp 179–185 in M. Holubová, L. Petráňová, J. Woitsch. *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Plochová, K. 2001. „Nová ves. Integrace české migrační skupiny do bosenského prostředí.“ *Český lid* 88 (4): 335–360.
- Pluhař, J. 1935. *Češi a Slováci doma a za hranicemi*. Praha: J. Pluhař.
- Popelová, H., Secká, M. 1984. „Diplomové práce a kandidátské práce věnované osídlování pohraničí po roce 1945, jež byly obhájeny na katedře etnografie a folkloristiky FFUK a v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze v letech 1969–1983.“ *Český lid* 71 (4): 231–234.
- Pospíšil, V. (ed.). 1929. *Jubilejní ročenka československé kolonie v Bulharsku, 1868–1928*. Sofie: Družstvo Československého Národního Domu T. G. Masaryka v Sofii.
- Pospíšilová, J. 2000. „Češky v Bosně. Autobiografická vyprávění na pozadí války. 2000.“ Pp. 81–88 in: K. Hrubý, S. Brouček (ed.) *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Praha: Karolinum: Etnologický ústav AV ČR.
- Pospíšilová, J., Uherek, Z. 1997. „Terénní výzkum Čechů v poválečném Sarajevu.“ *Národopisná revue Strážnice* 7 (3–4): 124–128.
- Preissová, A., Stanja Brdar, J., Kočí, J. 2020. *Češtvi v nás: české školství a jeho vliv na zachování české národní identity v Chorvatsku*. Praha: Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových.
- Robek, A. 1982. „Etnografická problematika českého vystěhovalectví a obyvatel českého původu do zahraničí.“ *Český lid* 89 (1): 1–4.
- Rousová, J. ed. 1966. *Materiály k retrospektivní bibliografii české etnografie a folkloristiky. Sv. II., Soupis národopisných příspěvků v časopise Vlastivědného spolku muzejního v Olomouci*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, fakulta filozofická.
- Rychlík, J. et al. 2009. *Mezi Vídni a Cařihradem*. Praha: Vyšehrad.
- Salzmann, Z. 1979. „A bibliography of sources concerning the Czechs and Slovaks in Romania.“ *East European Quarterly* 13 (4): 468–488.

- Salzmann, Z. 1985. „Bibliografía k dejinám Slováků a Čechů v Rumunsku.“ *Slováci v zahraničí* (11): 181–212.
- Salzmann, Z. 2004. „Bibliografie prací o rumunských Čechích a Slovácích.“ *Češi v cizině* (12): 144–176.
- Salzmann, Z. 1987. „Dodatky k bibliografii k dejinám Slováků a Čechů v Rumunsku.“ *Slováci v zahraničí* (13): 182–190.
- Salzmann, Z. 1993. „Přezdívký v Bigáru: příspěvek k antroponymii česky mluvící vesnice v jihorumunském Banátu“ *Naše řeč* 76 (3): 146–156.
- Salzmann, Z. 1983. *Two Contributions to the study of Czechs and Slovaks settled in Romania*. University of Massachusetts of Amherst: Program in Soviet and East European Studies.
- Secká, M. 1995. „Češi v Rumunském Banátu.“ *Češi v cizině* (8): 92–115.
- Secká, M. 1978. „Svatební obřad Českých reemigrantů z Rumunska.“ *Český lid* 71 (1): 43–47.
- Skalníková, O. 1966. „Národopisný a jazykový výzkum české menšiny v Rumunsku.“ *Zprávy / Bulletin / Komise pro dějiny krajanů, Čechů a Slováků v zahraničí při Historickom ústavě ČSAV* (4): 5–11.
- Skalníková, O., Fojtík, K. 1971. *K teorii etnografie současnosti*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- Skalníková, O., Scheufler, V. 1963. „Základy hmotné a duchovní kultury českých kovozemědělských obcí v rumunském Banátě.“ *Český lid* 50 (6): 332–342.
- Slezák, L. 1978. *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno: Nakladatelství Blok.
- Sobotka, O. 1965. „Svatební zvyky Čechů a Slováků na Daruvarsku v Jugoslávii.“ *Český lid* 52 (4): 227–231.
- Spurný, L. 1983. „Reemigrace na Severní Moravě a sjezd reemigrantů v Šumperku v roce 1949.“ *Český lid* 70 (2): 85–92.
- Strejček, K. 1938. *Průvodce po čs. zahraničí*. Praha: Komenský.
- Svoboda, M. 2008. „Belinci: Zapomenutá osada na Balkáně, v níž se hovořilo česky.“ *Český lid* 95 (2): 145–162.
- Svoboda, M. 2007. *Kapku ouzko. Případová studie český hovořícího osídlení bulharské vsi Belinci*. Diplomová práce na Katedře antropologických a historických věd FF ZČU v Plzni (nepubl.).
- Šafařík, P., J. 1849. *Slovanský národopis*. Praha.
- Šantrůčková, M., Fanta, V. 2014. „Příspěvek k lokalizaci zaniklé české vesnici Elizabeta v rumunském Banátu.“ *Český lid* 101 (3): 279–298.
- Šembera, A. V. 1876. „Mnoho-li je Čechů, Moravanů a Slováků a kde pobývají.“ *Časopis českého muzea* 10: 393–481, 647–685.
- Školl, J. 1983. *Nové osídlení okresu Břeclav po roce 1945*. Břeclav: Okresní archiv Břeclav, Knihnice Jižní Moravy.
- Šrámková, M. 1987. „Adaptace Čechů z Bulharska v jihomoravském pohraničí.“ Pp. 295–300 in. I. Dorovský (ed.) *Studia Balkanica Bohemoslovaca III*.
- Štědrónský, F., Mouchová, S. (ed.) 1958. *Zahraníční krajanské noviny, časopisy a kalendáře do roku 1938*. Praha: Národní knihovna.
- Štěpánek, V. 2016. „Bádání o českých menšinách na Balkáně — staronové téma české slavistiky.“ *Slavica Litteraria* 19 (2): 121–133.
- Todorova, M. 1997. *Imagining the Balkans*. New York — Oxford: Oxford University Press.
- Tůma, J. 2015. „Češi pohledem cizince.“ Pp. 131–154 in. M. Jakoubek et al. *Krajané: hledání nových perspektiv*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Turčín, R. 1935. *Čechoslováci v bývalém Chorvatsku-Slavonii*. Praha: [s.n.].
- Turčín, R. 1929. *Dnešní stav našich zahraničních menšin*. Rokycany: t. J. B. Zápotočný.
- Turčín, R. 1937. *Kolonisace, národní a kulturní život Čechoslováků v bývalém Chorvatsku-Slavonii*. Praha: [s.n.].
- Turčín, R. 1937. *Sídla Čechoslováků v bývalém Chorvatsku-Slavonii*. Praha: Čs. spol. zeměpisná.
- Uherek, Z. 2011. *Češi v Bosně a Hercegovině: antropologické pohledy na společenský život české menšiny v zahraničí*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.

- Uherek, Z. ed. 2000. *Češi v Bosně a Hercegovině: úvod do problematiky s výběrovou bibliografií*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Uherek, Z. 1998. „Češi v Sarajevu. Menšina v městském prostoru.“ *Český lid* 58 (2): 128–146.
- Urban, R. 1939. *Čechoslováci v Rumunsku*. Bukurešť: [s.n.]
- Uherek, Z. 1998. „Ethnic minority in the urban environment and its institutions of social life: Czechs in Sarajevo.“ Z. Uherek (ed.). Pp. 118–124 in: *Ethnic Studies and the Urbanized Space in Social Anthropological Reflections*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR.
- Uherek, Z., Toncrová, M., Lozoviuk, P. 2000. *Bosnia, Bosnian Czechs, and migratory bridges*. Prague: Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Utěšený, S. 1964. „Vlastní jména osob a zvířat u Čechů na jihu rumunského Banátu.“ *Naše řeč* 47 (4): 208–261.
- Vaculík, J. 1983. „Bulharští Češi a jejich reemigrace v letech 1949–1950.“ *Český lid* 70 (2): 82–85.
- Vaculík, J. 2009. *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha: Libri.
- Vaculík, J. 2009. *Češi v cizině 1850–1938*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vaculík, J. 2002. *Češi v cizině — emigrace a návrat do vlasti*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vaculík, J. 1994. „Organizovaná reemigrace bulharských Čechů a Slováků a jejich usídlení v pohraničí českých zemí“. Pp. 39–45 in Š. Zelenák (ed). *Ročenka Spolku Slováků z Bulharska*. Bratislava: Spolok Slováků z Bulharska.
- Vaculík, J. 2002. *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vaculík, J. 2004. *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (displaced persons)*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Vaculík, J. 2014. *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vaculík, J. 1993. *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vaculík, J. 2001. *Začleňování reemigrantů do hospodářského života v letech 1945–1950*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- Valášková, N. ed. 2003. *Iva Heroldová*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury. Bibliografická příloha Národopisné revue; č. 22.
- Valoušek, F., Dorovská, D. *Vzpomínky na Bosnu*. Brno: Albert.
- Varlez. 1925. *Kontinentální vystěhovalcká statistika v Československu*. Praha: Ministerstvo sociální péče.
- Vařeka, J. 1990. „Češi v Bulharsku“ *Český lid* 77 (2): 81–88.
- Vařeka, J. 1973–74. „Kulturní společenství a diferenciacie v lidovém staviteľstve českého jazykového ostrova na území jižního Banátu.“ *Národopisný věstník československý* 8–9: 53–73.
- Vařeka, J. 1973. „Lidové staviteľstve v českých vesnicích Bosny a Hercegoviny. Příspěvek ke studiu českého jazykového ostrova.“ *Národopisné aktuality* 10: 169–177.
- Vařeka, J. 1978. „Proces akulturace v lidovém staviteľstve českých vesnic na území Jugoslávie.“ *Češi v cizině* 2: 233–280.
- Veselská, J. ed. 2008. *Bibliografie Národopisného věstníku a dalších periodik Národopisné společnosti: Národopisný sborník československý, Národopisný věstník československý, Národopisný věstník československý, Národopisný věstník, Věstník Národopisné společnosti československé, Zprávy Společnosti československých národopisců a Slovenskej národopisnej spoločnosti, bibliografické přílohy*. Praha: Česká národopisná společnost.
- Wiedemann, A. 2016. „Pojď s námi budovat pohraničí!“. *osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*. Praha: Prostor.
- Zeman, P. 2014a. *Česká inteligence v Bulharsku v letech 1878–1885 na příkladu českých učitelů ve Východní Rumelii*. Rigorózní práce na Masarykově univerzitě (nepubl).
- Zeman, P. 2014b. „Čeští učitelé na gymnáziích v Bulharsku v letech 1878–1912.“ Pp. 147–162 in M. Przybylski, j. Šaur et al. *Mladá slavistika*. Brno: Masarykova univerzita.

Zeman, P. 2014 c. „Religiozita českých migrantů v Bulharsku z řad inteligence.“ *Porta Balkanica* 6 (2) 26–33.

Zeman, P. 2017. „Učebnice českých učitelů v Bulharsku 80 a 90. léta 19. století.“ *Studia Ethnologica Pragensia* (2): 11–25.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Strohsová, K. „Migrace Čechů do Bulharska — tzv. „česká invaze.“ AntropoWobenzin [online] 1/2012. Dostupné z: [http://www.antropoweb.](http://www.antropoweb.cz/cs/migrace-cechu-do-bulharska-tzv-ceska-invaze)

[cz/cs/migrace-cechu-do-bulharska-tzv-ceska-invaze](http://www.antropoweb.cz/cs/migrace-cechu-do-bulharska-tzv-ceska-invaze) [cit. 2021-8-4].

Tereza Lančová vystudovala sociokulturní antropologii na Západočeské univerzitě v Plzni. V současnosti se věnuje studiu Etnologie a kulturní antropologie na FF UK. Zabývá se krajanskými skupinami na Balkáně, migrací a reemigrací těchto skupin, s důrazem na prostor Bulharska.